

Методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО у громадах

Воєнні дії, спричинені російською збройною агресією, призвели до вимушених внутрішніх міграційних процесів. З території проведення бойових дій у пошуках безпечного перебування виїхала значна кількість населення України. Серед них – найуразливіша до суспільних потрясінь категорія – діти. За даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики, станом на 18 березня 2024 року в Україні зареєстровано 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб. З них майже 21% (997 тисяч) – це діти віком до 18 років.

Саме в дітей виникають значні труднощі соціального і психоемоційного характеру, пов'язаних зі зміною середовища проживання та звичного кола спілкування, тим паче, якщо така міграція спричинена війною. Особливо страждають діти віком від 3 до 15 років, оскільки діти до трьох років легко розлучаються з попереднім місцем проживання, а людина старше п'ятнадцяти років здатна сприйняти переїзд на нове місце більш раціонально, ніж у молодшому віці. Саме тому в ситуації різкої зміни комфортного середовища проживання дитині віком від 3 до 15 років легко можна завдати психічної травми, яка призводить до різних розладів емоційно-вольової сфери, що може спричинити суттєві психологічні зміни у її поведінці.

Для дітей вимушених переселенців психологічні проблеми проявляються в порушенні психоемоційного стану здоров'я (погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; появи дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших; відчутті самотності, ізольованості та власної неповноцінності; ускладненні процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні), що призводить до ускладнення формування особистості. З порушенням психоемоційного стану дитини також пов'язана проблема ресоціалізації. При повній зміні місця проживання на перший план виходить питання інтеграції в нове середовище.

За таких умов істотно зростає роль психологічної служби в системі освіти, яка має забезпечувати своєчасне і систематичне надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки відповідно до цілей та завдань функціонування системи освіти.

Система освіти має значні можливості для допомоги учасникам освітнього процесу.

Закон України «Про освіту» та Положення про психологічну службу у системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 31.07.2018 за № 885/32337, визначають загальне спрямування діяльності психологічної служби в закладах освіти на профілактику та подолання стресів, зокрема розв'язання освітніх та виховних завдань, що сприятимуть збереженню психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу, формуванню моделі бажаної поведінки, усвідомленню основних рис відповідальної поведінки, повноцінному розвитку особистості, створенню умов для формування мотивації до самовиховання і саморозвитку [1, 3].

Війна негативно позначається на соціалізації та інтеграції дітей і підлітків, адже соціалізація – це «процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом установок, цінностей, ролей, очікувань, які властиві певній культурі або соціальній групі» [4, с. 178]. Це «процес, за допомогою якого культура передає людям свої переконання, звичаї, звички і мову» [6].

У дитячому і юнацькому віці діють всі основні механізми соціалізації:

- прийняття та засвоєння нових соціальних ролей;
- соціально-рольова ідентифікація;
- наслідування як відтворення поведінки і діяльності, досвіду людей;
- інтеріоризація оцінних ставлень батьків, педагогів та ровесників;
- орієнтація на соціальні очікування старших та однолітків;
- порівняння себе з іншими людьми;
- навіюваність і конформізм тощо.

Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах війни:

1) різні джерела соціалізації, які спрямовані на формування діаметрально протилежних цінностей у дітей та молоді [6, с. 2]: патріотичне та громадське виховання у школах; ворожа антиукраїнська пропаганда, висвітлення агресії та насильства в українських ЗМІ; песимістичні настрої, роздратування та негармонійні стосунки в сім'ї тощо;

2) викривлення системи поглядів на життя, формування серед дітей і молоді окупованих територій уявлення про «героїзацію війни», актуалізація радянської цінності «діти-герої», закріплення негативного ставлення до «ворогів» – захисників територіальної цілісності і незалежності України; особливо ускладненою буде реінтеграція в українську систему цінностей тих дітей, які втратили своїх батьків-колаборантів [6, с. 2];

3) «Інформаційний фон гібридної війни близький до панічного, а тому постійно гіперболізує загрози безпеці...; стан перманентної загрози призводить до того, що людська психіка постійно перебуває у пороговому стані» [6, с. 2].

Через зазначені проблеми у дітей переважають процеси збудження надпроцесами гальмування, що проявляється в гіперактивності, неконтрольованості своїх дій і поведінки.

У дітей формується фрагментований у часі світогляд: щасливе безтурботне «вчора» до війни – трагічне загрозливе «сьогодні» в умовах війни – невизначене тривожне «завтра» після війни.

Руйнується раніше сформована система міжособистісних стосунків. Взаємини, які до війни були дружніми і навіть родинними, часто стають ворожими [6, с. 3].

Частина дітей-переселенців вимушена проживати за межами звичного середовища, часто у розбитих сім'ях, коли хтось із членів родини з різних причин залишився на окупованій території. Це ускладнює адаптацію до нових умов життя, дітям і молоді важко інтегруватися з новим соціальним оточенням (поширення «мови ворожнечі», залякування, цькування місцевими дітьми, які пережили жах війни).

Деформується сформована раніше модель моральної поведінки. На окупованих територіях «патріотичне виховання» дітей здійснюється в дусі ненависті до України, розширюється моральна межа дозволеного, виправдовується агресія щодо «чужих», прищеплюється звичка до насильства [6, с. 3].

Війна «дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміста діалог як засіб досягнення цілей» [6, с. 3]. Виникає реальна загроза втрати дітьми позитивних

життєвих орієнтирів, власного ідеалу, що породжує стрес і фрустрацію, спричинює девіантні форми поведінки.

Проблеми більшості дітей ВПО переважно сконцентровані в адаптації до нових навчальних колективів, а їхнє вирішення має полягати у створенні сприятливого соціально-психологічного клімату у закладах освіти.

Шкільна адаптація тісно пов'язана із соціальною адаптацією, яка зумовлена змінами соціальної реальності та життєвими обставинами і потребує особливої мобілізації та оптимізації зусиль здобувача освіти у відповідь на ці зміни.

Метою психосоціальної підтримки дітей з категорії ВПО має бути допомога, що спрямована на подолання проблем розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеного внутрішнього переміщення.

Основні напрями роботи:

1. Робота з усією сім'єю з метою забезпечення умов для оптимального розвитку дитини та можливостей для розкриття її здібностей: створення сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти (психологічна просвіта педагогічних працівників, батьків); застосування міжсекторальної взаємодії та мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають; залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців: практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів.

2. Стимулювання розвитку через підтримку дитини: забезпечення індивідуальним психологічним супроводом дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної та соціально-педагогічної допомоги; залучення постраждалих дітей до участі в діяльності закладів позашкільної освіти з метою створення умов для їх самореалізації: проведення психологічної діагностики та корекційно-відновлювальної роботи з дітьми даної категорії; залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розв'язкової діяльності в позаурочний час.

3. Усунення перешкод для розвитку дитини: соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків; надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги здобувачам освіти в адаптації до нових умов освітнього процесу; налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у закладі освіти та за його межами; недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників освітнього процесу та, за потреби, переадресації дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів.

Під час планування допомоги здобувачам освіти ВПО на початкових етапах заходи з соціалізації мають проводитися у формі спостереження, бесід з класними керівниками, індивідуальних консультацій батьків за запитом.

Етапи психологічного супроводу здобувачів освіти ВПО:

1. Консультування:

консультації батьків, яке спрямоване на підвищення адаптивних можливостей самих батьків, рівня їх обізнаності щодо можливих проявів поведінки, психіки дитини;

консультації педагогів закладу освіти з питань супроводу учнів ВПО щодо створення безпечного та дружнього середовища у закладі;

2. Діагностика:

індивідуальна психодіагностика здобувачів освіти ВПО, яка здійснюється за запитом з метою визначення рівня адаптації та соціалізації дитини. Також вивчаються певні особливості: емоційний фон, мотивація до навчання, домінуючі навчальні мотиви, рівень самооцінки, особливості нервової системи дитини;

групова психодіагностика, під час якої значна увага приділяється психолого-педагогічному супроводу здобувачів освіти:

1-х класів щодо визначення рівня адаптації першокласників до школи;

4-х класів щодо визначення рівня психологічної готовності учнів до навчання в середній ланці та профілактика шкільної дезадаптації в п'ятому класі;

5-х класів щодо визначення рівня адаптації до нових умов навчання;

9-х класів щодо визначення рівня психологічної готовності зпрофорієнтації та прогнозування професійної успішності;

10-х класів щодо визначення рівня адаптації в старшій школі.

Діагностичні дослідження проводяться за трьома основними напрямками: психологічне вивчення здобувачів освіти, опитування педагогів і батьків. Особливу увагу приділяють здобувачам освіти категорії ВПО.

За результатами діагностичного дослідження розробляють рекомендації для батьків та вчителів відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей.

3. Навчальна діяльність: одним із напрямів роботи фахівців психологічної служби є навчальна діяльність. Діти ВПО відвідують практичні заняття з курсів за вибором.

Заняття із спецкурсів сприяють розвитку різних сторін психіки дитини; її пізнавальної та емоційно-вольової сфер; комунікативних навичок; пізнання внутрішнього світу (думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей).

Методи роботи, які можна використовувати під час занять – це дихальні техніки, тілесні техніки, вправи на зняття психоемоційного, м'язового напруження, методи арт-терапії, зокрема: терапія творчим самовираженням, ізотерапія, музична терапія, танцювальна терапія, мандалотерапія, ігрова терапія, казкотерапія, тілесно-рухова терапія, бібліотерапія, кінотерапія, сміхотерапія, рухливі ігри, релаксаційні вправи тощо. Також, можна застосовувати роботу з природними матеріалами, пластиліном, солоним тістом, виготовлення аплікацій тощо.

4. Просвіта: значна кількість часу у роботі фахівців психологічної служби відведена психологічній просвіті. Проведення просвітницьких заходів як на пряму діяльності працівників психологічної служби передбачає формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу.

Основні аспекти діяльності практичних психологів:

психологічна підтримка здобувачів освіти, їхніх батьків та педагогічних працівників: практичні психологи надають психологічну підтримку всім учасникам освітнього процесу, які можуть переживати стрес, тривогу та психологічний дискомфорт через воєнні дії;

консультування учасників освітнього процесу: практичні психологи мають працювати з учасниками освітнього процесу, щоб допомогти та підтримати в умовах війни;

розроблення програм психосоціальної підтримки: практичні психологи можуть брати участь у розробленні та впровадженні програм психосоціальної підтримки для учасників освітнього процесу, спрямованих на зменшення стресу та підвищення психологічної стійкості;

навчання педагогічних працівників з питань психологічної підтримки: практичні психологи можуть проводити навчальні семінари та тренінги для педагогічних працівників з питань виявлення та підтримки дітей, які пережили стресові ситуації внаслідок воєнних дій;

створення безпечного психосоціального середовища: практичні психологи сприяють створенню атмосфери безпеки та підтримки в закладах освіти, де діти можуть відчувати себе захищеними та отримувати необхідну психологічну допомогу.

До змісту соціально-педагогічної роботи закладів освіти в умовах воєнного стану також належить посилення діяльності з формування усвідомленого та відповідального ставлення здобувачів освіти, батьків і педагогічних працівників до необхідності дотримання прав людини, поваги до її честі та гідності; духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави; усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України; поширення інформації про ветеранів війни, формування традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни; формування готовності до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Стратегії діяльності соціального педагога у закладі освіти:

емоційна підтримка: соціальний педагог має вміти слухати та розуміти емоції дітей, сприяючи їхньому емоційному відновленню через ігрові та творчі заняття;

соціальна адаптація: підтримка у соціальній адаптації дітей, які втратили звичний соціальний контекст через війну, охоплює психосоціальну підтримку та розвиток міжособистісних навичок;

партнерство з батьками: співпраця з батьками для створення безпечного та підтримувального середовища для дітей, охоплює психологічну підтримку для батьків та надання ресурсів для виховання;

інформаційна підтримка: соціальний педагог забезпечує доступ до інформації про соціальні та психологічні послуги для дітей та їхніх сімей, а також про права та можливості;

формування громадянської свідомості: соціальний педагог сприяє формуванню громадянської свідомості учнів та їх активної громадянської позиції, зокрема, працює над розвитком толерантності та культури міжособистісних відносин;

робота з волонтерами та громадськими організаціями: соціальний педагог може співпрацювати з волонтерами та громадськими організаціями, які надають допомогу військовим, постраждалим внаслідок війни та їхнім сім'ям, може організовувати спільні проекти, тренінги та інші форми співпраці з метою підтримки учасників освітнього процесу та допомоги їм.

Робота, що проводиться в закладах освіти, спрямована на реалізацію Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та виконання Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, схваленої постановою Кабінету

Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322, повинна бути орієнтована на формування у здобувачів освіти почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності, усвідомлення громадянського обов'язку щодо сприяння розвитку успішної країни та забезпечення власного добробуту в ній.

Формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про своє і народне благо, готовності до розбудови демократії, виконання громадянського та конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру та злагоді в суспільстві – це комплексна, системна й цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів.

Українцям необхідними і пріоритетними є завдання з формування в населення, особливо для мешканців тих територій, які знаходяться поблизу військових дій, або тих, що були раніше під окупацією, знань правил пожежної, мінної безпеки та цивільного захисту, алгоритму дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, надання домедичної допомоги.

Організація освітнього процесу зі здобувачами освіти в умовах воєнного стану відбувається з урахуванням низки чинників.

Головне завдання закладів освіти – зосередитися на збереженні, зміцненні й відновленні фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей.

Діяльність закладів освіти в умовах воєнного стану в Україні спрямовано на організацію змістовної, різноманітної роботи не лише з метою оздоровлення дітей, забезпечення їхнього активного відпочинку, закріплення й розширення уявлень про навколишній світ, а й для здійснення психолого-педагогічної підтримки, сприяння усвідомленню толерантного ставлення до осіб, які постраждали від наслідків конфлікту; правової культури, самоповаги та відповідальності за своє життя, відповідальності за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; недопустимості дискримінації за ознакою статі, нетерпимості до насильства над особою. Тому надзвичайно важливо гнучко підходити до організації роботи закладів освіти та налаштовувати освітній процес так, щоб він був комфортним і нетравматичним для дітей та педагогів.

У статті 57-1 Закону України «Про освіту» зазначено, що органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їхні засновники приймають у межах своєї компетенції рішення, обов'язкові до виконання на відповідній території, для реалізації державних гарантій, визначених частиною першою цієї статті, в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) [1].

Робота закладів освіти в умовах воєнного стану організовується залежно від конкретної ситуації та з урахуванням заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією та засновником.

Наразі значну кількість закладів та установ освіти України знищено російськими окупантами, значна кількість фахівців закладів освіти була змушена покинути свої домівки, роботу. За статистичними даними, кількість фахівців, які продовжують здійснювати педагогічну діяльність у штатному режимі на робочих місцях, становить, зокрема практичних психологів 12 124 особи, соціальних педагогів – 6 528 осіб.

Сьогодні, як ніколи, усі учасники освітнього процесу потребують психологічної підтримки та допомоги. У цей неспокійний час працівники психологічної служби працюють 24/7, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології для організації взаємодії з учасниками освітнього процесу, проводячи консультації через створений у мережі електронний «Кабінет психолога/соціального педагога».

Фахівці психологічної служби приділяють значну увагу психосоціальної та соціально-педагогічній допомозі дітям внутрішньо переміщених осіб, із сімей учасників АТО (ООС), військових ЗСУ, постраждалих під час військових дій, дітям та сім'ям, які мають складні життєві обставини, які були переміщені (ВПО), з числа постраждалого населення від воєнних дій.

Отже, для успішної соціальної адаптації ВПО, як дітей, так і дорослих, важливо навчати й інформувати їх про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти й корегувати дії.

На вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» створено сторінку «Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій», яка постійно оновлюється (URL: <https://imzo.gov.ua/psychologichnyjsuprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pidchas-voiennykh-diy/>).

Для підвищення кваліфікації працівників психологічної служби у системі освіти України на вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» розміщено записи 42 вебінарів (URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/29/nadpomohu-fakhivtsiam-psykholohichnoi-sluzhby-systemy-osvity-ukrainy-2/>).

Для підвищення кваліфікації педагогічних працівників розміщено записи 18 вебінарів (URL: <https://imzo.gov.ua/2022/10/12/prodovzhenno-provedennia-tsykluzakhodiv-dlia-pedahohichnykh-pratsivnykiv/>).

Також розміщено науково-методичні матеріали «Розвиток фахових компетентностей працівників психологічної служби» (URL: <https://imzo.gov.ua/rozvytok-fakhovykh-kompetentnostey-pratsivnykiv-psykholohichnoyi-sluzhby/>) та навчальні семінари для працівників психологічної служби у системі освіти України щодо створення єдиної статистичної звітності (URL: <https://imzo.gov.ua/2023/01/10/v-instituti-modernizatsii-zmistu-osvity-rozpochalynavchannia-praktychnykh-psykholohiv-ta-sotsial-nykh-pedahohiv-roboti-vavtomatyzovaniy-informatsiyniy-systemi-ya-psykholoh/>).

В Україні працюють «гарячі лінії», спеціалісти яких допомагають підтримати ментальне здоров'я, надати психологічну допомогу в умовах постійного стресу та емоційної напруги, спричинених війною.

«Гарячі лінії» допомоги

Куди звернутися по допомогу	Де працює	Контакти	Графік роботи	Для кого
Національна психологічна асоціація	Україна, Польща, Чехія, Франція, Швеція, Португалія	Україна: 0-800-100-102 Чехія: +420 800 012 058 Польща: +48 800 088 141 Франція:	10:00-20:00 за Київським часом	усі українці, яких прямо чи опосередковано зацепила війна

		+33 805 080 466 Португалія: +351 800 780 756 Швеція: +46 20 160 46 46		
Всеукраїнський кол-центру «ВАРТОЖИТИ»	уся Україна	5522 +38(093) 170 72 19	пн-пт 11:00-19:00	онкопацієнти та їхні близькі
Урядовий контактний центр домашнього насильства	уся Україна	15-47	Цілодобово	для всіх, хто пережив домашнє насильство
«Гаряча лінія» з питань запобігання самогубствам та профілактики психічного здоров'я «Lifeline Ukraine»	уся Україна	7333 lifelineukraine.com	Цілодобово	ветерани Збройних сил України, люди, що опинились у складних життєвих обставинах
«Людина в біді»	уся Україна	0 800 210 160	Цілодобово	усі українці
«Teenergizer»	уся Україна	teenergizer.org	Цілодобово	підлітки
Національна «гаряча лінія» для дітей та молоді	уся Україна	0 800 500 225; 116 111 Instagram: @childhotline_ua Facebook: @childhotline.ukraine Telegram: @CHL116111	12:00-20:00	діти та молодь
ГО «Ла Страда»	уся Україна	0 800 500 335; 116 123 Skype: @lastrada-ukraine Facebook: @lastradaukraine Telegram: @NHL116123 hotline@la-strada.gov.ua	Цілодобово	усі, хто пережив домашнє насилля, торгівлю людьми та гендерну дискримінацію
«Гаряча лінія» для учасників війни та їхніх родичів	уся Україна	0 800 501 212	Цілодобово	учасники АТО (ООС) та члени їхніх родин
«Гаряча лінія» емоційної підтримки Міжнародної асоціації з міграції	уся Україна	0 800 211 444	пн – пт: 09:00-18:00 сб-нд: 10:00-17:00	для всіх українців
«Гаряча лінія» психологічної	уся Україна	0 800 505 085	Цілодобово	учасники АТО (ООС) та члени

допомоги для учасників АТО (ООС) та членів їхніх сімей				їхніх родин
«Розкажи мені»	уся Україна	Телеграм чат-бот: OnlineUABot Facebook Messenger: OnlineBSMU	Цілодобово	для всіх українців за попереднім записом одноразова онлайн-консультація до 60 хв
«Карітас України», Сєверодонецьк	Сєверодонецьк	066 044 8104	9:00 - 18:00	люди в складних життєвих обставинах
«Порадня» від Української спілки психотерапевтів	уся Україна	+380935473773 +380971124591	Цілодобово	для українців різного віку в кризових станах, яким потрібно перескерування до фахівців, які надають безкоштовні консультації
«Карітас України», Запоріжжя	Запоріжжя	050 476 2860	9:00 - 18:00	люди в складних життєвих обставинах
Гуманітарна місія «Проліска»	Прикордонні зони, окуповані території	093 202 2232	пн-пт: 14:00-17:00	ті, хто пережив насилля, люди в складних життєвих обставинах, діти та підлітки, жінки
Центр психосоціальної реабілітації НаУКМА м. Покровська	Покровський район	066 825 1999 ; 0800-300-101 (Контакт-центр)	8:00 - 20:00	люди в складних життєвих обставинах, жінки, медичні працівники, літні та саодинокі люди
Філія Центру психосоціальної реабілітації НаУКМА	Попаснянський район	095 248 5416 Skype: misha20081996	пн – сб: 8:00 - 20:00	діти та підлітки, медичні працівники
Київський міський	Київ	044 272 1500 – з	Цілодобово	ті, хто пережив

центр роботи з жінкам		мобільного; 1500 – зі стаціонарного		насилля
Телефон довіри 15-50	Хмельницький	Міський 15-50 067 , 133-15-50	Цілодобово	усі українці
ГО «Регіональний психологічний кризовий центр»	Черкаська область	097 505 1699	9:00 - 23:00	військові, люди у складних життєвих обставинах, діти та підлітки, медичні працівники
Телефон довіри Київського міського центру психолого-психіатричної допомоги при станах душевної кризи	Київ	(044) 456 17 02 , (044) 456 17 25	Цілодобово	люди в стані душевної кризи, люди у складних життєвих обставинах
Система надання безоплатної правової допомоги	уся Україна	0 800 213 103 (безкоштовно в межах України), +38 (044) 363 10 41 (для дзвінків з-за кордону).	08:00 - 19:00	усі, хто перебуває під юрисдикцією України
«UA Mental Help»	уся Україна	Mental Help Facebook: @UAMentalHelp Telegram: @UA_MENTAL_HELP Instagram: @uamentalhelp	Пн-нд: 9:00 - 20:00	усі українці
Телеграм чат-бот першої психологічної допомоги	уся Україна	Телеграм чат-бот: FriendFirstAidBot	Цілодобово	усі українці
«Krisenchat Ukrainian»	уся Україна	Телеграм чат-бот: krisenchatUA_bot , WhatsApp або SMS за номером (+49)1573599312	Цілодобово	Безкоштовні консультації з психологом у форматі онлайн-чату для всіх
Всеукраїнська гаряча лінія з питань деменції «Незабутні»	уся Україна	0 800 30 88 30	Пн-пт: 10:00-18:00	для людей з деменцією, їхніх піклувальників та зацікавлених темою осіб

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
3. Наказ МОН від 22.05.2018 № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України». URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psyholohichnu-sluzhbu-u-systemi-osvity-ukrajiny/>
4. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. 2-ге вид. К.: Каравела, 2014. 344 с.
5. Процик Любов Сергіївна, Пампура Ігор Іванович. Психологічні особливості та правовий захист дітей в період збройного конфлікту. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Volume 5. Issue 11. 2019. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.11>.
6. Юрченко В.І. Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни. URL: <http://surl.li/tmvni>.
7. Посібник для практиків соціальної сфери. «Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України». МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», Представництво міжнародної організації, «Право на здоров'я» (HealthRight International). Київ, Видавничий дім «Калита», 2015. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/psychologichna-sluzhba/pos-bnik-shhodo-psixosocz-alno-dopomogi.pdf>.
8. Посібник «Як говорити про російсько-українську війну в школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/yak-govoriti-pro-rosijsko-ukrayinsku-vijnu-vshkolimon-stvorilo-posibnik>.
9. Освітній проєкт «Діалоги про війну». URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/videolekciyi/osvitniy-proyekt-dialogy-pro-viynu>, Youtube: https://www.youtube.com/playlist?list=PLitK1b_cEyqfH5qWy0Ibm_2D825bFHEp.
10. Перший український професійний інформаційний ресурс про видання для дітей та юнацтва «Барабука. Лабораторія дитячого читання». URL: <https://man.gov.ua/online-projects/barabuka-laboratoriya-dityachogo-chitannya>.